

ISKOLA ÉS HONISMERET

Támadás az egyházi iskolák ellen (1945–1946) (I. rész)

A második világháború után a szovjet segítséggel hatalomra törő Magyar Kommunista Párt (MKP) közvetlen irányítása mellett működő „demokratikus” rendőrség mosonmagyaróvári kapitányságának politikai nyomozója, mint „rohadt szoknyásokat” emlegette – kihallgatás közben – a hazánkban 1666 óta működő Piarista Rend helyi gimnáziumában nevelő-oktató tanárokat. A piarista atyák ugyanis egybeszabott, deréktől lefelé bővülő felöltőt viseltek, ami – főként a gyors járás vagy pl. labdarúgás közben – suhogó hangot adott. Az egyes nyomozók durva, eredményhajhász, olykor kéjelgő kifakadásáiban ezt a ruházatot nevezték „szoknyának”.

Az 1945 őszen elszenvedett választási vereség ellensúlyozására 1946 tavaszán a kommunisták által megindított országos egyház- és vallásellenes támadás legfontosabb célpontját képezte a római katolikus egyház, beleértve annak iskoláit, elsősorban a rendi iskolákat, közöttük is kiemelten a piarista gimnáziumok hálózatát.

A „Pietas et litterae” világa

Jelenits István értelmezése szerint a kegyesrendi (piarista) szellemiség lényege abban áll, hogy *„egyszerre akarja nevelni az embert és a keresztényt. Valami okos és mégis gyengéd érzelmekkel átszőtt alapmagatartást jelent, tiszteletet a teremtő minden értéke iránt, családi közösséget, amellyel az ember megtalálja helyét a teremtő és a megváltó Isten tervében, és tevékenyen, de szerényen igyekszik előmozdítani a közösség javát.”*¹

„Pietas et litterae” – azaz kegyesség és tudás – ez hát a lényeg. De mindez hogyan érvényesült valós történelmi körülmények között, az egyetemes katolicizmuson belül, annak részeként, a huszadik század zavaros, viharos, öldöklő évtizedei alatt? Mennyiben igaz az a politikai baloldal által hangoztatott kritikai megállapítás, miszerint a piarista rend volt a Horthy-rendszer zászlóvivője? Vagy az az élc, hogy „a piaristák jó tanárok, de rossz papok”? Terheli-e őket felelősség azért, hogy a neveltjeik egy része a háborús hisztéria részese, majd katonaként, leventeként áldozata lett? Milyen következményekkel járt, hogy a háború utáni demokratikus átalakulás reményteljes, de eleve bukásra ítélt éveiben, az első pillanattól kezdve szemben álltak az alakuló politikai rendszerrel és ennek a szembenállásnak hangot is adtak, cselekvőleg léptek fel ellene? Mennyiben tartalmazzák az igazságot azok a baloldali sajtóban megjelent cikkek, amelyek ismert piarista személyiségeket támadtak imrédystának, fasisztának titulálva őket?

Sajnos azok a történelmi források, amelyek segítenének témánk problematikájának megfejtéséhez, hiányoznak vagy szűkszavúak. Nagy hasznát vennék a személyes visszaemlékezéseknek, az iskolák tantestületi értekezleteiről készült (ha készült) részletes jegyzőkönyveknek, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) idevágó iratainak, valamint a múlt mély és sokoldalú bemutatására törekvő iskolatörténeteknek.² A rendelkezésünkre álló szerény forrásanyagból is felsejlik valami abból, hogy 1945-től miként folytatták működésüket a piarista rendi közösségek, iskolák.

Egy „új világ” küszöbén

A II. világháború utolsó hónapjaiban a rendi iskolák is hadikórházakká alakultak. Először a német hadsereg, majd a szovjetek használták az épületeket. A bombázások, az átvonuló front harcai súlyos ká-

¹ Hu.wikipedia.org/wiki/Piarista%C3%A1k-10k

² A Katolikus Tanügyi Főigazgatóság 1956-ban elégett iratai, az egyházi levéltárak jelenkor-történelmi iratainak viszonylag alacsony rendezettségi foka, a történelmi igényű iskolatörténetek és a visszaemlékezések szakszerű és széleskörű gyűjtésének hiánya mind-mind komoly akadályai a kutatásnak. Viszont a levéltárak vezetőinek és munkatársainak segítőkészsége példás. Ezért a fenntartást és minden fölösleges bürokratizmust mellőző segítségért ezúton is köszönetet mondok a primási és a piarista levéltár munkatársainak.

rokat okoztak nemcsak az épületekben, hanem a bútorzat és a szertárok állományában is. A fából készült tárgyakat túlsúlyként, a biológiai szertárok preparátumainak „levét” szeszes italként, a könyvtárak pótolhatatlan állományát WC-papírként, tüzelőként stb. használták. Amit a hadseregek meghagytak, azt széthordta a lakosság „mentés” címén. Ablaküveg csak mutatóban maradt, az is törött. A víz- és gázvezetékek is használhatatlanná váltak. Az idősebb diákok légoltalmi szolgálatot teljesítettek, majd leventeként sokukat a nyugati országhatár átlépésére kényszerítették. Közülük az életben maradtok, szerencsés esetben, 1945 őszén már ismét itthon lehettek. Az atyák (többségükben?) családjuknál, rokonságuknál húzták meg magukat, csak a front átvonulását követően tértek vissza rendházaikba. Néha-nyan külföldön maradtak. Örök mindenütt akadtak, és a „zabálási” hullámok csendesítése érdekében a vendéglátásra kitéhezett szovjet tisztikart igyekeztek jól tartani, amíg csak a készleteik engedték. A lassan benépesedő rendházak közösségei igyekeztek tájékozódni a gyökeresen megváltozott politika mibenlétéről, és az újjáépítés, valamint a forrongó köz- és politikai élet közepette előkészítették az új, 1945/1946-os tanévet. Tapasztalták, hogy a tanulók általában „nyugtalanok”, az idősebbek (VII–VIII. osztályosok) „cinikusak”.³

A veszprémi piarista gimnázium vezetése szerint: „*Sok még az újjáépíteni való, a lelkekben is...*” Am a Kalazancius örökségből, a katolikumból és az igazi demokrácia forrásaiból táplálkozva ez a munka sikerrel járhat. Önképzőkörük, ennek jegyében a testi és szellemi-munkás ifjúság együttműködésének lehetőségeiről írt ki fő pályatételt.⁴ A Dugonics András nevét viselő szegedi gimnázium évkönyve a „felszabadulás” kifejezést használja, s könyörgő zarándoklatot szervezett a „jó békéért”. A Mária Kongregáció az „oroszk bejövetele” előtti működésére visszatekintve állapítja meg: munkánk „*főként arra irányult, hogy megismerjük korunk vallási, erkölcsi és szociális problémáit, az egyház jelenlegi helyzetét és hogy felvértezzük magunkat azok ellen a támadások ellen, amelyek vallásunkat és világnézetünket érhetik. Ez okból sokat foglalkoztunk a nagy pápai körlevelekkel.*”⁵

A sátoraljújrhelyi piaristák az apácák által vezetett Carolineum polgári leányiskolával karöltve táncanfolyamot rendeztek.⁶ Mosonmagyaróváron a tanári kar megvitatta – többek között – a „korszerű történelemtanítás” alapelveit. Oratóriumon a vallási és világnézeti kérdések és a velük összefüggő problémák megoldásának kérdései szerepeltek.⁷ Kecskeméten is ennek az egyesületnek a keretében folyt az eszmecsere a „*lelkiélet jelentősebb alapelveiről, főleg a kegyelmi életről, és mindarról, ami azt elősegítheti (hogy a fiatalok) [...] jellemes és lelkiismeretes emberek legyenek, akik mindig tudják, hogy mivel tartoznak Istennek, egyháznak és a Hazának*”. 1945. március 15-én az ünnepi emlékezés vezérgondolata a magyar nép „német elnyomókkal” szembeni harcainak tanulsága volt. Egy visszaemlékező páter szerint a hangulat „bizakodó” volt.⁸ Debrecenben „Csibészbanda” néven működött az alsósok Diákbizottsága. Ők irányították az alsósok életét. Büszkén állapították meg, hogy 59 érettségizőjük közül tizenkettő az orvosi pályát választotta.⁹ A Pécsi Nagy Lajos Gimnázium minden állami ünnepen részt vett. Bekapcsolódtak a szovjet katonák sírjainak gondozásába.¹⁰ A fővárosi Szent Imre Gimnáziumban a tanárok és a demokrácia viszonyáról értekeztek, mérlegre téve az „idők komor történelmi intését is...”¹¹

Más szerzetesrendi iskolákban hasonló volt a hangulat, a magatartás, a tájékozódás. Az esztergomi bencés gimnázium tanulói teljes létszámmal vettek részt a május elsejei kivonuláson.¹² A budapestiek

³ A Magyar Piarista Rend Központi Levéltára (PLT) 639, 640. szt. írt.

⁴ A Magyar Kegvestanítórend Veszprémi rk. Gimnáziumának Évkönyve az 1945-1946. iskolai évről (Az 1944-45. tanév érdemjegyeivel). Az iskola fennállásának 235. évében. Közlétesít: Balogh Ferenc igazgató. M.M.P.I. Veszprém, 1946. 3., 4., 10. Terjedelmi megkötöttség miatt a továbbiakban idézett Évkönyveknél a teljes címleírást kénytelenek vagyunk mellőzni. A gimnázium 1989-ben kiadott Emlékkönyvében közölt iskolatörténeti „rövid áttekintés” az általunk vizsgált kérdéskörre nem tért ki. Ld. *Stehli Ferenc: A Veszprémi Piarista Gimnázium történetének rövid áttekintése (1711–1948)*. Bp., 1989. 144.

⁵ A Dugonics András Gimnázium Évkönyve az 1945-46. tanévről.

⁶ A Sátoraljújrhelyi Gimnázium Évkönyve az 1945-46. tanévről.

⁷ A Mosonmagyaróvári Gimnázium Évkönyve az 1945-46. tanévről.

⁸ A Kecskeméti Gimnázium Évkönyve az 1945-46. tanévről.

⁹ A Debreceni Gimnázium Évkönyve az 1945-46. tanévről.

¹⁰ A Ciszterci Rend Pécsi Nagy Lajos Gimnáziumának és rk. általános iskolájának Évkönyve az 1946-47. iskolai évről. A gimnázium fennállásának 260. évében. Szerkesztette: Kühn Szaniszló gimnáziumi igazgató, tanügyi főtanácsos. Pécs, 1947.

¹¹ A Budapesti Szent Imre Gimnázium Évkönyve az 1946-47. tanévről.

¹² A Szent Benedek Rend Esztergomi Szent István Gimnáziumának és általános iskolájának Évkönyve az 1944-45, 1945-46. és 1946-47. iskolai évekről. Esztergom, 1947.; A Pannonhalmi és a Budapesti Gimnáziumok Évkönyvei.

nem maradtak távol a Magyar Ifjúság Országos Tanácsa (MIOT) rendezvényeitől. Náluk a Mária Kongregáció „életébe még nem tért vissza a háború előtti lelkesedés”. A pannonhalmiak is megtartották a „szokásos és elrendelt” ünnepélyeket, ugyanakkor kiemelten foglalkoztak a „szociális” igazságosság kérdéskörével.¹³ A Pécsi Pius – jezsuita – Gimnáziumban Kollár Ferenc SJ. *Fiúk a viharban* című társadalmi drámáját adták elő. A Pázmány „Bölcselőkör” ülésein elhangzó előadások bizonyítani kívánták, hogy: 1) az állam isteni eredetű, 2) az ember állattól való származtatása nem felel meg a józan észnek, 3) a szociális kérdés „megoldható a szocialista államon kívül is”. A gimnáziumban működött Diákszékhely a május 1-jei kivonulás helyett tornabemutatót rendezett.¹⁴ A Budapesti Érseki Gimnáziumban a Mária Kongregáció „nem csak tisztán lelki” témákkal foglalkozott. A Toldy Ferenc Önképzőkör programjába pedig új tárgykörök kerültek. Nevezetesen: „az irodalom, vallás-, szociális-, népi és a proletariátus kérdéseivel szemben való állásfoglalások ismertetése [...] tárgyilagossági ítéletmondás”.¹⁵

A piarista gimnáziumok vezetése – a többi rendi iskolával együtt – a történelmi-politikai változások ellenére ragaszkodott hagyományaihoz, de iskolai és egyesületi munkáján belül az eddiginél jóval nagyobb súlyt biztosított a szociális kérdéskörnek. Kiemelte ennek a gondolatkörnek történelmi gyökereit, saját rendjének múltjában. Talán a jezsuiták kivételével mindannyian igyekeztek eleget tenni az állami, helyi politikai kívánalmaknak, már csak a támadási felület csökkentése érdekében is. Nem rejtették véka alá, hogy a társadalmi haladást a keresztény-szocializmus megvalósulásában látják, amely változatlanul biztosítaná a teljes vallás- és lelkiismereti szabadságot, az egyházak autonómiáját és hagyományos működési területeit, kitüntetett helyen az ifjúság nevelését és oktatását. Az árnyalatnyi eltéréseket sem feledve, úgy tűnik, 1945-ben döntően a higgadt, tájékozódó magatartás volt az uralkodó a kegyesrendiek körében.

Kérdés: a gondjaikra bízott fiatalokat rá tudták-e venni (nevelni) erre az életben maradási jelentőségre? Mert az első pillanattól kezdve feszült, majd mesterségesen is élezett politikai viszonyok között ez elengedhetetlen volt. Az ifjúság megrendítő háborús élményei, személyes tapasztalatai, családi és iskolai (pl. piarista) neveltetése, a szovjet megszállók magatartása, a baloldali pártok képviselőinek és sajtójának időnként minősíthetetlen hangvétele, iskoláik, tanáraik elleni támadások, a „reakciókkal” szembeni megtorlások, a baloldali ifjúsági szervezetek ádáz vetélkedése, mind-mind a higgadt gondolkodás és magatartás ellen hatottak. A gátakon tehát időnként bizony átcsapott a hullám.

Támadás balról

A történelmi irodalom az MKP Politikai Bizottságának 1946. január 31-i határozatát jelöli meg a „reakció” elleni támadás forrásaként. Ebben olvashatjuk a következőket: „A Vidéki Főkapitányság politikai rendészeti osztályát utasítani kell, hogy több más város mellett Gyöngyösön és Mátra-vidéken is vizsgálják át az ottani politikai osztályok működését és lássák el azokkal az instrukciókkal, hogy a reakció minden legkisebb megmozdulásáról pontosan és kimerítően értesülve legyenek.”¹⁶

Ismert az is, hogy a Gyöngyös környéki és gyöngyösi gyilkosságok 1945. szeptember 4-én kezdődtek, és mindazt, amit ezek nyomán P. Kiss Szaléz ferences nevéhez, működéséhez kapcsolt politikai rendőrség, a baloldali sajtó fenntartás nélküli és durva hangú támogatását bírva, egy országos szervezkedés bizonyítékaként tártak a közvélemény elé.¹⁷ A budapesti főkapitány ugyancsak utasítást adott ki a kerületek karhatalmi parancsnokai számára (közölte: *Magyar Nép*, 1946. 1. sz.): a „jövőben esetleg megnyilvánuló antidemokratikus, fasiszta vagy irredenta tendenciájú csoportosulásokat minden rendelkezésére álló eszközzel akadályozzák meg”. A *Makói Népűjság* április 16-i számában jelezte: április 13-án lezajlott az első rendőrségi razzia: „a harc kíméletlen és erőlyes bevezetője”.¹⁸

A „tavaszi hadjáratnak” valóban ez volt a nyitánya, de a szálak a múltba nyúltnak. Ezúttal csak 1944. március 19-ig, hazánk náci megszállásáig tekintünk vissza. A nemzeti függetlenség, a szabadság és a demokratikus átalakulás valamilyen változatának ifjú hívei már akkor akcióba léptek. Ez az elszánt kiscsiny tabor (az antináci fiatalok laza tömörülése) a háborút követően széthullott, egyes politikai pártok-

¹³ A Szent Benedek Rend Budapesti Gimnáziumának Évkönyve az 1946-47. iskolai évről.

¹⁴ A Jézus Társasága pécsi Pius Gimnáziumának és Általános Iskolájának Évkönyve az 1946-47. tanévről. A gimnázium fennállásának 35. évében. Az általános iskola fennállásának 2. évében. Pécs, 1947.

¹⁵ A Budapesti Érseki Gimnázium Évkönyve az 1946-47. iskolaévről.

¹⁶ *Földesi Margit*: A megszállók szabadsága – a hadizsákmányról – a jövételtől – SZEB-ről Magyarországon. Bp., 2002.

¹⁷ <http://www.xxszazadintezet.hu/index.php?011369&d=1%20>. (Máthé Zsuzsanna: Egy ferences szerzetes tragédiája.); *Balogh Margit*: Mindszenty József. Bp., 2002.; *Dr. Szántó Konrád OFM*: A meggyilkolt katolikus papok kálváriája. II. átdolgozott kiadás Bp., 1992.; *Magyar Katolikus Lexikon*. Főszerk. Dr. Diós István. Bp., 2007. 871.

¹⁸ *Magyar Nép* 1946. február 16. 1.; *Makói Népűjság* 1946. április 16. 1.

hoz kötött szerkezt, vagy önerőből igyekezett érvényesíteni társadalmi-politikai céljait. A háború okozta szorongás oldódása, az elvesztett évek pótlása iránti lebírhatalan vágy, a társadalmi felemelkedés reménye és számos más motívum munkált a fiatalokban, amikor jövőjük leginkább kecsegtető útját keresték. Ez az útkeresés sok esetben együtt járt az egyháztól, a vallásos élettől való eltávolodással. Harc folyt újult erővel a fiatalokért és ez nem szünetelt egy pillanatra sem. A demokratikus vagy magukat annak nevező pártok, mozgalmak, ifjúsági szervezetek igyekeztek kiszolgáltatni a fiatalok rövidtávú, főként a szórakozásra irányuló kívánságait: sportversenyek, bálók, majd politikai oktatási formák keretében. A fiatalok, főleg a munkás és szegényparaszti fiatalság jelentős tömegei izlelgették a „demokráciát”, léptek fel a baloldali pártok tömeges támogatóiként. Érzekelte ezt a „pálfordulást” minden egyház vezetése. A szűk keretek közé szorított katolikus sajtó hangot is adott aggodalmának. Az *Új Ember* 1945. szeptember 30-i számában *Három fórum előtt...* (Megtámadott ifjúságnevelésünk) című cikkben olvasható: „*Új ifjúságnevelési hullám csapkodva futkos át meg át a magyar rónán. Magabizó és erőszakos [...]. Egyedül értékesnek tartja magát [...]. Nevelni akar világnézeti tájékoztatás nélkül, helyesebben: pozitív kereszténység nélkül. Központi és helyi lapjai soha és sehol sem mutatják jelét annak, hogy a magyar ifjúság új szellemisége csakis a 'rég' kereszténység lehet. De annál több hely és biztatás jut egy jellegtelen, megfoghatatlan, naturalista humanizmusnak.*”¹⁹ Mindszenty József hercegprímás 1945 októberében az ifjúsághoz intézett szövegében is ez a fő kérdés: „*Hát merre, merre hazánk ifjúsága? A széthullásba? Vae soli, gloria multis. Jaj a magánosnak, az erős tömegé a diadal és dicsőség... Tánba menjünk? Nem. [...] Esményünk egy oly Magyarország, amelynek alapja a vallás-erkölcs, támasza a nemzeti érzés, lakói szívvel-lélekkel magyarok.*”²⁰

A szívvel-lélekkel magyarok: ezek közé tartozónak érezték magukat azok a fiatalok, akik nem a naturalista-humanizmus szellemében nevelkedtek, sem otthon, sem az iskolákban, sem az egyesületekben, valamilyen téren szerelem érte családjukat vagy személy szerint őket. Nehezen viselték el az erőszakos fellépést, a harsány műveletlenséget, iskolájuk, tanáraik szidalmazását, üldözését, bebörtönzését. Hangot is adtak nemtetszésüknek, tiltakoztak a demokrácia nevében elkövetett önkény ellen. Végül esetben csekély erőiket illegális szervezetek létrehozásával igyekeztek ütőképessé tenni.

Baja – az „állatorvosi ló”

A ciszterci rend bajai III. Béla Gimnáziumában, e nagy múltú (1757-ben alapított) iskolában tanárainak, egykori és az 1945-utáni években ott tanuló egyes diákjainak magatartása példaként szolgálhat a katolikus középiskolákban jelen lévő, az ottani neveléssel is összefüggésbe hozható magatartásformák megítéléséhez, összevetéséhez, egy árnyalt kép kialakításához. De lehetőséget nyújt annak bemutatására is, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB), a politikai rendőrség, a helyi és az országos baloldali sajtó munkatársai közös föllépése milyen viszonyban állt a valósággal, milyen „fentről diktált” politikai célokat szolgált.

Mi is történt Baján, már jóval az 1946-os baloldali ellentámadás, P. Kiss Szalézék üldözésének kezdete előtt? Itt is, mint az országban mindenütt, a hivatalos ünnepek, felvonulások, tömeggyűlések alkalmával az iskolás fiatalságot hivatali utasítással kivezényelték. Ők alkották a „spontán” felvonulók tanárai által rendben tartott rétegét. Ők adták a mozgalmi dalokat harsogók minőségű kórusát, velük kiáltottatták az ünnepség, a tömeggyűlés jelszavait. Nekik illett elismerő hurrával és tapssal jutalmazni a szónokokat, akik – főleg a kisebb településeken – nem rendelkeztek Demosthenes-i képességekkel. Mondanivalójuk pedig zömmel a múlt rendszer és képviselőinek, így az egyházaknak a szidalmazásából, fenyegetéséből és az országot megszálló szovjet hadsereg, valamint a „nagy és legyőzhetetlen” Szovjetunió és „bölcs vezére”, Sztálin elvtárs magasztalásából állt. Nem lehet csodálkozni azon, hogy a háborús tapasztalatok, a szovjet katonák erőszakoskodása, a nyílt színen zajló lincselések, az igazolási eljárások, népbírósi perek hatása alatt álló fiatalok időnként kinyilvánították ellenvéleményüket. Ilyenkor mindig akadt – Baján is – valaki, aki sietve „jelentett” a rendőrségnek, az MKP helyi szervezetének és mint látni fogjuk, az országos sajtónak is. Ezekről a „kilengésekről” legfeljebb helyi hírlapi cikkeske született. A másik pólust a Kosztolányi-féle „összeesküvés” képezte, amelyről majd külön tanulmányban kívánunk beszámolni.²¹

A kettő között helyezhető el a következő történet. A politikai baloldalnak az oktatással kapcsolatos egyik fő követelése volt az 1945 előtt használt tankönyvek felváltása, egységes állami, a demokratikus világnézetnek megfelelő tartalmú és szemléletű tankönyvekkel. Ez azonban lassan, nehézkesen ment és az átmeneti időben jórészt a tanároktól függően oldották meg a problémát. Például: kihúzták a szöveg „reakciós sorait”, és a tanár által diktált új szövegrészeket illesztettek be, vagy a tanulnivaló egészét le-

¹⁹ *Új Ember* 1945. szeptember 30. 7–8.

²⁰ U. o. 1945. október 25. 1–2.

²¹ *Kosztolányi Károly: Emlékirataim. A bölcsőtől a hontalansáig. Lakitelek, 1995. 190.*

diktálták, a fiataloknak pedig jegyzetelniük kellett az elhangzottakat. Ennek a problémának különösen az ún. „ideológiailag-érzékeny” tárgyak esetében (magyar nyelv és irodalom, történelem) volt jelentősége. Az iskolákban folyó demokratizálási folyamatot természetesen sokan kísérték figyelemmel: a baloldali orientációjú szülők, a Pedagógusok Demokratikus Szakszervezetének funkcionáriusai, a SZEB helyi képviselője és természetesen a „leghivatottabb”, a „demokratikus rendőrség” politikai osztályának munkatársai.

Ez történt a III. Béla Gimnáziumban is. Minden bizonnyal már 1945 decemberében eljutott a hír az illetékesekhez, hogy az iskolában régi tankönyvekből, „reakciós” szellemben tanítanak. A SZEB és a politikai rendőrség képviselője a helyszínen ellenőrizte az értesülést és talált is régi tankönyveket a növendékek egy részénél. Papp Kelemen tanárt és az igazgatót, László Vincét azonnal (1946. február 11-én) kihallgatták. A helyi Nemzeti Bizottság február 22-én kelt átiratában vázolta a történeteket az illetékes Pécsi Tankerületi Főigazgatóságnak (PTF). A pedagógusokkal – értekezlet keretében – folytatott beszélgetés során kiderült, hogy „számos olyan tankönyv van forgalomban, amelynek csak a borítólapját változtatták meg, vagy ragasztották rá az új engedélyszámot”, tartalmuk viszont változatlan. Jelezték, hogy a tankönyvek ára a szülők anyagi lehetőségeihez képest túl magas. Komoly segítséget jelentene, ha a segítő egyesületek ingyenes tankönyveket kapnának, a pedagógusoknak pedig – szünidőben – két-három hónapos átképzést szervezne a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium.²²

Másnap, február 23-án a Nemzetgyűlés elnöke, Varga Béla tájékoztatta a képviselőket a történetekről és az ügy azonnali kivizsgálását követelte. Amennyiben az őrizetbe vétel megfelelő jogalap nélkül történt, a szabadon bocsátásról tájékoztatást kért.²³ Ugyanazon a napon a helyi rendőrség Politikai Rendészeti Osztálya (PRO) tájékoztatta a Zirci Apáti Hivatalt, hogy Papp Kelemen internálták. Papp, hangzik az indoklásuk, „a régi fasiszta könyveket nemhogy nem szolgáltatta be, hanem azokból egészen 1946. február 11-ig [...] a katedrán tartott”. Internálása az ügy kivizsgálásáig tart.²⁴ Az iskola igazgatója részletes írásbeli jelentést küldött (1946. március 28-án) a PTF-nak. Védelmébe vette tanárát, és vázolta a fiatalságnak az „ügygel” kapcsolatos magatartását. Papp – szerinte – csak az adatok miatt használta a régi tankönyvet, nem tanított „fasiszta szellemben”.²⁵ Régi és mostani tanítványai is ismerik „határozottan demokratikus és a nép érdekeit mindenkor szeretettel felkaroló gondolkodását”. A kihallgatásukról készült jegyzőkönyvet nem kapták meg, így tehát nem tudja mellékelni. A február 11-e utáni napokban még két tanárt és több diákot is kihallgatott a rendőrség. A letartóztatásokat követő napon, délután, a IV–VIII. osztályos diákok és más iskolák tanulói „nagy tömegben készültek a rendőrség elé vonulni néma tüntetésre, hogy küldötségük [...] Papp Kelemen szabadon bocsátását kérje”. A rendőrség vezetője telefonon figyelmeztette az igazgatót a gyülekezésre, ő pedig az általa történt leszerelésről tájékoztatót. Papp Kelemen – jelentette László Vince – helyettesítik, majd új őrandent készítenek. Mindent megtettek az új, engedélyezett tankönyvek beszerzése érdekében. A régiéket összegyűjtése az egészen rendkívüli nehéz életkörülmények miatt jutott feledésbe: „lakóhely nélkül és lakásberendezés nélkül, iskolaépület nélkül és iskolai felszerelés nélkül állotunk, amikor szeptember elseje ránk köszöntött, hosszas küzdelem után és a legnagyobb kinlódások árán szereltük fel úgy-ahogy gimnáziumunkat és rendházunkat, és hoztuk működésbe iskolánkat és egészen újonnan létesített internátusunkat”. Február 11-ét követően mindent megtettek a „lappangó” régi könyvek begyűjtése érdekében. A munkát ő személyesen végezte el. A Főigazgatóság 1946. április 5-én jelentette a történeteket a VKM-nek, további vizsgálatot szükségtelennek tartva. A VKM erről április 16-án tájékoztatta a helyi Nemzeti Bizottságot. Ezzel a „legitimista” Papp Kelemen és a „reakciós tankönyvek” ügye lezárult.

De keletkezett újabb ügy: elindítója egy bajai „hírlapíró”,²⁶ aki „illetéktelen magánértesülései alapján” egy helyi szervezkedésről tájékoztatta a fővárosi lapokat. A baloldali sajtó kapva kapott ezen és május 21-én a *Népszava* jóvoltából értesülhetett az ország olvasóközönsége arról, hogy újabb fegyveres diák-összeesküvésre derült fény Baján és Szombathelyen.²⁷ A cikk írójának „alapos” tájékozottságára utal, hogy még a bajai gimnázium névadóját sem ismerte, nem III., hanem IV. Bélát emlegetve. Tudomása szerint a politikai rendőrség a házkutatások során „igen sok gyutacsot, robbanóanyagot és lőszert talált...” Az „összeesküvést” egy nyugatra távozott horthysta tiszt fia szervezte.²⁸ A Makói Népiújság már kéziránatokról is írt. Eddig harminc személyt tartóztattak le. Hogy a hír még hatásosabb és sejtel-

²² Magyar Országos Levéltár (MOL) XIX-J-1-j-26.dbz. 28703-1946.

²³ Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára (ÁBLt) V-98-122.

²⁴ Uo.

²⁵ MOL XIX-J-1-j-26.dbz. 33-2-43930.

²⁶ Kis Újság 1946. május 24. 3., Bajai Hírlap 1946. május 25. 3.

²⁷ Népszava 1946. május 21. 4.

²⁸ Tipikus közhely (blöff). A váci esetén – de sok más politikai minősített per esetében is – ez az egyik súlyos minősítési elem.

mesebb legyen, hozzátette: még nem lehet tudni, hogy a szervezkedés „szálai meddig nyúlnak”.²⁹ A *Kis Újság* május 24-iki számában „Nyilatkozatot” közölt a bajai gimnázium „ügyében”. A Pécsi Tankerületi Főigazgatóság közli ebben, hogy a rendőrségi őrizetbe vételek után azonnal vizsgálatot tartottak. Kiderült, hogy a helyi rendőrség az egyik tanulóval (családjuk pincéjében) „mindössze egy Flaubert-puskát talált, az iskola tanulói közül senki sincs rendőrségi őrizetben”. Másnap a *Bajai Hírlap* tájékoztatást adott közre. Ebben olvasható: „A bajai rendőrség tudomására jutott, hogy gimnazista diákok fegyvert rejtgetnek. Házkutatás során néhány diáknál nagyobb mennyiségű robbanóanyagot és fegyvert találtak. A nyomozás során 8-10 diákot őrizetbe vettek. A fiatalok azzal mentegetőztek, hogy azért nem adták le az említett anyagokat, mert féltek az esetleges következményektől. Mivel a kötelező besorozást elmulasztották, ellenük és szüleik ellen az eljárás megindult.” Az ügygel a fővárosi lapok is foglalkoztak, mégpedig felelőtlen információ alapján olyan értelemben, mintha Baján nagyarányú fasiszta diák-összeesküvés történt volna. Az informátor „meggondolatlan cselekedete alkalmas arra, hogy a népek a demokratikus sajtó igazmondásába vetett hitét meggingassa. Súlyosan vétett a magyar demokrácia ellen”, ezért internálták. Úgyancsak ezen a napon a *Képes Figyelő* írta: „Felébredünk és vigyázni fogunk.” „És szól ez minden 'összeesküvőhöz', akik most bukkannak fel Szombathelytől Pécsig és Soprontól Bajáig ugyanazzal a becstelen és hazaáruló céllal, amellyel egyszer már megölték ezt az országot. Most készülnek [...] arra, hogy másodszor is ennek a vérző nemzetnek a szívébe döfjék rozsdás bicskájukat...” Ezzel szemben a katolikus egyház vezetése megnyugvással könyvelte el a politikai machináció országos lelepleződését.³⁰

A Baján és más iskolavárosban történtek – függetlenül igazságtartalmuk mértékétől – alkalmat adtak pl. a bajai népbíróság felállítására, működésének megkezdésére, a „reakció” fogalmának eltérő részletességű és mélységű meghatározására, az Igazságügy Minisztérium vezetésének politikai megerősítésére, és – mint arra a későbbiek során kitérünk – sok egyébre is. Mindez a baloldal térhódítását szolgálta.³¹

A katolikus egyházat és intézményeit, köztük a gimnáziumokat támadó sajtó korántsem teljes áttekintéséből kitűnik, hogy „célkeresztjükkbe” került: a bajai, a mosonmagyaróvári, az esztergomi, a váci, a budapesti, a soproni, az egri, a szombathelyi, a debreceni, a tatai gimnázium. A nem egyházi fenntartásúak közül a hódmezővásárhelyi, a szentesi és a szekszárdi gimnázium. A fővárosi Dózsa György, a Szilágyi Erzsébet, a Ráskay Lea, a Werbőczy és az evangélikus gimnázium. A budapesti Szent Imre Kollégium, valamint az Izabella úti kereskedelmi iskola. Mekkora lehetne a számuk egy teljességre törekvő sajtó-átvizsgálás esetén?

A szerzetesrendek az 1945/46-os tanévben – erről egy másik írásunkban részletes adatokat közlünk – 24 fiú és 15 leánygimnáziumot tartottak fenn. Ezekben 20 384 növendéket neveltek-oktattak. Talán nem érdektelen felfigyelni arra, hogy a debreceni Szevetsen kívül egyetlen leányiskolát sem ért sajtótámadás, világi iskolát is alig.³²

Nézőpontok

Tekintsük át, hogy szórványos (zömmel egyházi forrásokból nyert) adataink mit árulnak el az 1946-os baloldali támadás helyi változatairól, időrendjéről. Debrecenben a félévi értekezlet időpontja körül éleződött ki a helyzet. „Rendületlenül” címmel a piaristák meg egy apáca, a Szevets Intézet és a piarista gimnázium növendékeinek részvételével iskolai ünnepélyt rendeztek a színházban. Annak ellenére, hogy a darab szövegét a rendőrség előzetesen jóváhagyta, a diákelőadás után be akarták tiltani. Figyelmeztették a rendezőket, hogy a „*munkásság fog behatolni a színpadra és velük veretik össze a szereplőket*”. Ezzel együtt, engedélyezték a folytatást. Bár a szervezők felkészültek az esetleges védekezésre, a darab újabb előadására nem került sor.³³

A helyi rendőrkapitányság politikai osztálya minden áron bizonyítani akarta, hogy itt is kimutatható a gyöngyösihez hasonló szervezkedés jelenléte. Ezért május 14-től elsős és negyedikes diákokat hallgattak ki, minősíthetetlen hangnemben, súlyosan fenyegetve őket, folyamatosan szidalmazva a piaristákat. A rendőrségi nyomozást követően hivatalos vizsgálat is indult, amely a diákok bátor kiállása és az

²⁹ Makói Népújság 1946. május 21. 3.

³⁰ Képes Figyelő 1946. május 25. 1. *Mindszenty József*: Emlékirataim. Bp., 1989. IV. kiadás. 122–123., Magyar katolikusok szenvedései 1944–1989. *Havassy Gyula*: Dokumentumgyűjtemény. Bp., 1990.

³¹ Képes Figyelő 1946. május 25. 1., *Mindszenty* i. m. 122–123., *Havassy* i. m.

³² A harc, a háború, a fegyverek, a hozzájuk kapcsolódó „romantika”, a hősiesség vonzereje, a dicsőség utáni vágy a korabeli leánynevelés miatt sem ragadta magával a gyengébbik nem fiataljait. A későbbi illegációból viszont ők is kivették a részüket.

³³ *Historia Domus 1945-1946*. Debrecen.

iskola igazgatójának célravezető taktikája eredményeként május 26-ával lezárult.³⁴ A piarista gimnáziumot hivatalosan felmentették a demokráciaellenes nevelés és fegyveres összeesküvés gyanúja alól. Februárban a nagykanizsaiak panaszolták, hogy cserkészcsapatukat feljelentették hadijáték (számháború) miatt. A debreceni Historia Domusban jegyezték fel, hogy március 3-án a politikai rendőrség „összeesküvés-félet (gyanított) és leplezett le. Március 19-én kelt Zimányi Gyula levele – feltehetően minden piarista gimnázium vezetőjéhez eljuttatták – a „konviktorok ügyéről”. Ez tájékoztatás és figyelmeztetés volt egyaránt.

A Zala című lap május 1-jei számában kárhóztatta az 1945 előtti ifjúságnevelést, a Hitlerjugendtól a farkaskölykökön át a leventéig.³⁵ Az Új Szó május 9-i számában a mosonmagyaróvári gimnazisták május elsejei papírból készített nyilaskereszt-szórásáról, a demokrácia becsmérléséről és tiltott fegyverbirtoklásról tudósít. A cikk írója szerint majdnem minden VII. osztályosnak volt pisztolya.³⁶ A megtámadottak úgy látták és ítélték meg a történeteket, hogy intézetük ellen az „irányított hajsza” május 2-án kezdődött, hat-nyolc diákot vettek őrizetbe „összeesküvés” címén, s alaptalan vádakkal illették őket. A politikai rendőrség célja: rágalmazás, a nép haragját a papok ellen irányítani. Tatán a politikai osztály vezetője belátta – jelentette a gimnázium igazgatója a rendfőnöknek –, hogy a meggondolatlan két másodikos pályáját nem szabad kettétörni. Azt javasolta, hogy a fiúk ne járjanak iskolába, hanem másodikból év végén tegyenek magánvizsgát.³⁷

A nagykanizsai gimnáziumot és paptanárait a Zala című újság dicsérte, majd támadó cikkel kívánta lejáratni. A gyanúsított tanárokat, bizonyítékok hiányában a bíróság felmentette. „A helyi pedagógus szakszervezet vette kezébe az ügyet – olvasható a Historia Domusban – és bonyolította le becsületesen, nagy jóakarattal, de igazságosan.”³⁸ Ezzel együtt – írták másutt – „Sok gondot okozott ez az ügy, míg lezárult”.³⁹ A veszprémi, kézigránátokkal halászni kívánó diákok ügyét is „megértéssel” kezelte a rendőrség.⁴⁰ Tatán május 28-án kezdődött a rendőrségi vizsgálat és még június második felében is tartott.⁴¹ A Szabad Nép június 7-i számában „Új háborút követelnek a premontrai diákok” című írás jelezte, a baloldali sajtó teljesen elrugaszkodott a valóságtól, szerepe a gyanakvás magvainak elhintésében, félelemkeltésben, a megosztott magyar társadalom csoportjainak egymásnak ugrasztásából áll. Nem tudjuk magyaroztatást adni a támadásnak, hiszen a sátoraljaújhelyi gimnáziumban ilyen „kilengések, erőszakos cselekedetek, vagy akár kisebb szabálytalanságok” – legalábbis Évkönyvük tanúsága szerint – nem volt.⁴²

(Folytatjuk.)

Gergely Ferenc

³⁴ PKLt 756-1946. A rendőrség politikai osztályának egyik nyomozója, aki magát katolikusnak vallotta, válogatott szidalmakkal illetve piaristákat, azt kívánva többek között, hogy bár már valamennyit felakasztották volna. A tankerületi főigazgató által vezetett május 20-i kihallgatáson a kérdeztett diákok nem merték megismételni azokat a szitkokat, amiket a nyomozók alkalmaztak megfélemlítésük érdekében.

³⁵ Zala 1946. május 1. 2.

³⁶ Új Szó 1946. május 9. 5. Mosonmagyaróváron a politikai osztály minden eszközt bevetve nyilas összeesküvés létét kívánta bizonyítani. Az egyik VII. osztályos tanulót annak szervezésével vádolták. Őt gumibottal vették. Először a két kezére, majd lemezelenített talpára két izben is 25-30 ütést mértek. Közben 15-20-szor arcul ütötték. Egy izben „bekötötték a szemét, s egy villamos-készülék elé állították azzal a megjegyzéssel, hogy valódi orosz Standard vallató készülék előtt áll. Ollót adtak a kezébe, amit a készülékhez kellett tartania. Szerencséd van – mondták – rövidzárlat van. Utána többször belerúgtak.” Rá akarták venni, hogy lépjen érintkezésbe a Gazdasági Főiskola növendékeivel, és vegye rá őket, hogy a szervezkedést ők folytassák. Ezt megtagadta. Mire a vizsgáló ráüvöltött: „Akkor itt döglesz meg!” A fiú hasonlóan válaszolt: „Akkor itt döglöm meg.” Ebben az esetben is sok gondot okozott a fiatalok meggondolatlan „gyűjtő szenvedélye”, amelynek egyik fő forrása ebben az esetben egy kitelepített személy gazdátlanul maradt hagyatéka volt (1945 előtti könyvek, újságok, fényképek stb.).

³⁷ PKLt 760-1946. A tatai házfőnök jelentése a rend főnökének.

³⁸ Uo. 723-1946., 287-1946.

³⁹ Uo. 723-1946.

⁴⁰ Uo. 733-1946.

⁴¹ Uo. 763-1946. A tatai vizsgálatok során szó esett egy antiszemita megnyilatkozásról is értelmezhető gesztusról, ami egy szalagavatói meghívással függött össze. Ezt egy konviktor jelentette a helyi MKP-nak. Egyébként a házkutatást végző nyomozók az atyák minden fellelhető levelét és könyvét elvitték.

⁴² A magyarországi kegyestanterend sátoraljaújhelyi gimnáziumának évkönyve. Sátoraljaújhely, 1946. 3.

A népi játékok típusrendjének haszna az oktatásban és a kutatásban

A népi játékok között nemcsak játéktárgyak találhatók: közéjük tartozik a bodzapuskán, kukoricahegedűn, virágkoszorún, szekéren, stb. kívül a fogócska, bújócska, különféle szövegek, kitalálós játékok és számos egyéb játékfajta is.

A népi játékokat először az oktatással kapcsolatban kezdték felhasználni: már a XIX. században (amikor még nem is ismerték őket igazán), volt, aki rájött, hogy a gyerekeket játékos formában a legkönnyebb tanítani. Egy grófnő, Bezerédy Amália hazafias érzésből összeállított kislánya számára egy könyvet játékokból, amely 1840-ben jelent meg; a könyvben lévő játékokat magyaros játékoknak tartotta, és vele kislánya magyar nemzeti érzéseit kívánta megerősíteni.

A népi játékok a gyerekek iskoláját jelentették a kötelező oktatás bevezetése előtt. Erre alkalmasak is voltak, hiszen minden tudnivalót tartalmaztak, amire a gyerekeknek a hagyományos közösségekben szükségük volt. A kisbábok a játékok során szereztek ismereteket saját testükről, arról, hogy hogyan tudják mozgatni, illetve mire tudják használni kezüket, lábukat. A külvilággal is a játékok, mondókák segítségével ismerkedtek: megtanulták a különféle növények, állatok neveit, mondókat énekeltek nekik is, a Napnak és az esőnek is. Mozgáskultúrájuk is a játékok során fejlődött: egyes játékokhoz erő szükséges (pl. két csapat kötelet húz, és az a kérdés, melyik csapat tudja elhúzni a másikat), másokhoz ügyesség (pl. a páros forgóhoz, ahol ketten úgy forognak, hogy összekapaszkodva, kissé hátradőlve kiegyensúlyozzák egymást), ismét másokhoz gyorsaság (pl. a fogócskához), vagy éppen a csapatban együtt mozgás (vonulások). Szellemi képességeiket is fejlesztette a játék: egyes játékok hosszú szövegek megjegyzéséből és hibátlan elmondásából állnak (akárcsak a versek, amiket el kell mondani az iskolában), másokban ki kell találni valamit, vagy meg kell találni egy eldugott tárgyat, vagy az elbújt játékokat. Még olyan játékok is vannak a népi játékok között, amelyek az önfegyelmet fejlesztik: pl. nem szabad megszólalni vagy nevetni, túrni kell a csiklandozást stb. A játékok során tanulták meg a gyerekek azt is, hogyan teremtsenek kapcsolatot egymással, hogyan viselkedjenek különféle helyzetekben, hogyan mutassák ki érzelmeiket és hogyan fogadják mások érzelmnyilvánítását (a párvalasztó játékokban a párvalasztás egyértelműen annak kifejezése volt, hogy kinek ki kedves, ki kit szeret). A játékok segítettek abban is, hogy mindenkinek kialakuljon önértékelése, és abban is, hogy elfoglalja helyét a társadalomban, szocializálódjon. Minderre a gyerekeknek ma is szükségük van: az ilyen „tananyag” nem avul el.

Ma azonban a kötelező oktatás az iskolákban folyik és a tanárok, illetve a tananyag kitalálói, gondozói sokat vesződnek azzal a kérdéssel, hogy bizonyos ismereteket hogyan tudnának a gyerekeknek megtanítani. Sokfelé elterjedt az aggodalom az ifjabb generáció fizikai állapotát illetően és számos gyakorlatot igyekeznek kitalálni, hogy a gyerekek ne legyenek görbék, lusták, ne hízzanak el stb. A testnevelés-órán végzett gyakorlatok azonban nem segítenek, mivel a gyerekek maguktól nem játsszák őket, és nem érzik fenyegetőnek, hogy „ha ezt nem csinálod, 30 év múlva fájni fog a hátad”. Egyre növekszik a szellemi állapotot illető aggodalom is: a gyerekek nem értik, amit olvasnak, nincsen megfelelő szókincsük stb. Ezzel kapcsolatos ötletekről nem tudok, csak a panaszokat ismerem, és azt az álláspontot, hogy a gyerekeknek nem szabad feladatuk adni, hogy verseket tanuljanak meg, mert az túlterhelné őket.

Sajnálatos módon a szakemberek nem ismerik a népi játékokat, amelyek számos kérdésre megoldást jelentenek. A magyar nyelvben a „játék” szó azt is jelenti, hogy „nem komoly dolog”, így aztán a játékokkal kapcsolatos ötletek gyakran eleve elutasítással találkozhatnak. Pedig van egy igen fontos hasznuk: mindahhoz, amit a gyerekek megtanulhatnak játszás közben, motivációt adnak. A gyerekek nem azért játszanak, hogy mozgáskultúrájuk, ügyességük, eszközkezelési ügyességük, leleményességük fejlődjön, hanem azért, hogy jól érezzék magukat. Hogy közben milyen fejlődésen mennek át, az nem érdekli őket, csak „melléktermék”. Bárki kipróbálhatja: ha azt mondja a gyerekeknek, hogy „*most ugróiskolázatok, hogy fejlődjön egyensúlyozási ügyességetek*”, akkor mindenki húzza az orrát (kelletlen képzet vág). Ha azonban azt mondja, hogy „*gyertek, ugróiskolázunk!*”, minden gyerek lelkesen rohan felrajzolni az ábrát, illetve lapos kavicsot keresni, amit a megfelelő kockába lehet dobni.

Hogy milyen fajta fejlesztéshez, milyen fajta játék használható, abban segít a népi játékok típusrendje. A népi kultúra minden területén számos változattal találkozunk: ez a tárgyak és a szellemi termékek esetén is így van. A kézzel himzett párnahuzatok között nincsen két egyforma; a játékok, mondókák is változatokban élnek. Egy játék különféle változatai alkotják a játéktípust. A XXI. század elejéig nem készült a népi játékok minden fajtáját összefoglaló típusrend. Egyes magyar közlések énekes játéko-

kat,¹ fonójátékokat,² labdajátékokat³ stb. tartalmaznak, de olyan rendszerezés régebben nem készült, amely mindenfajta népi játékot magában foglal. Jelenleg már rendelkezésünkre áll egy ilyen rendszer a MTA BTK Zenetudományi Intézetében, amely az ott lévő, a népi játékoknak több mint 33000 változótáblából álló gyűjtemény alapján készült. A gyűjtemény a játékokat írott formában tartalmazza.

A korábbi rendezések elsősorban szövegek, dallamok, illetve játékeszközök alapján készültek, de ezek közül egyik sem alkalmas a teljes játékanyag összefoglalására. Nagy előrelépés volt ezen a területen Kerényi György rendszere,⁴ amely a cselekményt tette a rendszerezés alapjává, de ő részben túlságosan kevés játék alapján dolgozott, részben nem mindenhol tartotta magát ahhoz az elvhez, amelyet ő maga talált ki. Az is kiderült, hogy egyes játékok cselekménye olyan szerteágazó és bonyolult, hogy annak alapján nem minden játék osztható be egyértelműen egy rendszerbe. A cselekmény alapú játékkrendet váltotta fel a XXI. század elejére a *játékok típusrendje*, amely több mint két évtizede működik, és idáig minden problémát sikerült megoldani, amely a rendezéssel kapcsolatban fölmerült.

A típusrend kialakításában az első lépés a játékmag meghatározása volt. A játékmag a játék meghatározó eleme, amely nélkül nem játszható el, illetve nem ugyanaz a játék. Van pl. olyan játék, amelyben bekötik valakinek a szemét, és neki meg kell fognia valakit a többiek közül. Van olyan változat, amelyben a megfogottnak kötik be a szemét, és van olyan, amelyben a bekötött szeműnek ki kell találnia, hogy kit fogott meg. Az előbbi változatok a fogócskákhoz tartoznak, mert egy játszónak meg kell fognia valakit. Kérdés volt azonban, hogy az utóbbi változatok a fogócskákhoz vagy a kitalálós játékokhoz tartoznak: a kitalálós játékok között is van olyan, amelyben valakinek befogják a szemét, és ki kell találnia, hogy ki fogta be. A megfogás utáni kitalálás azonban kellő mérlegelés után a fogócskákhoz került, mert mindenekelőtt az a feladat benne, hogy a bekötött szeműnek meg kell fognia valakit: ez a játékmag. A cselekmény egy záró elemmel bővül; ez a kitalálás. A típusnak tehát a játékmagja, hogy bekötött szemmel meg kell fogni valakit. Az ide tartozó változatok két altípusba oszthatók: nem kell kitalálni, hogy ki a megfogott, vagy ki kell találni.

A második lépés a típuscsoportok kialakítása volt. Miközben megtörtént a játékok típusokba osztása, kiderült, hogy egyes típusok játékmagja közelebb áll egymáshoz, mint a többiekéhez. A bekötött szemmel való megfogáson kívül pl. számos olyan játéktípus van még, amelyben valakinek meg kell fognia valakit: akár többen is lehetnek. Ezek a típusok a fogócskák típuscsoportjába kerültek. Egyéb típuscsoportokat is ki lehetett alakítani. Külön típuscsoportot alkotnak pl. a vonulások, amelyekben minden típus játékmagja az együtt mozgás, az egymáshoz alkalmazkodó járás. Számos játéktípusban a játékmag, hogy valakinek ki kell találnia valamit; ezek a kitalálós játékok. Azok, amelyekben meg kell találni valamit vagy valakit (valakiket), a rejtő-kereső játékok típuscsoportjába kerültek.

A harmadik lépés a tömbök kialakítása volt. A típuscsoportok kialakítása közben azt is érzékelték, hogy egyes típuscsoportok a játékmag valamely eleme miatt egymáshoz közelebb állnak, mint a többihez. Van pl. három olyan típuscsoport, amelynek minden típusában az jelenti a játékmagot, hogy valamely játékeszközzel mi történik: ezek az eszközös játékok tömbjébe kerültek. Hat tömböt különböztetünk meg: ezek az eszközös, mozgásos, szellemi, párválasztó játékok, valamint a mondókák és a kiolvasók-kisorsolók tömbjei. Ebben a rendszerben a népi játékok minden fajtája szerepel, és a tömbök, típuscsoportok, valamint a számítógépes nyilvántartás segítségével könnyen megtalálható.

<i>Eszközös játékok</i>	Tárgykészítő játékok
	Eszközös ügyességi játékok
	Labdajátékok
<i>Mozgásos játékok</i>	Ölbeli gyermek játékaik
	Mozgásos ügyességi és erőjátékok
	Fogócskák
	Vonulások
<i>Szellemi játékok</i>	Szellemi ügyességi játékok
	Beugratások
	Kitalálós játékok
	Rejtő-kereső játékok
	Tiltó játékok

¹ A Magyar Népzene Tára I. Gyermekjátékok. Bp., 1951.

² Lajos Árpád: Este a fonóban. Bp., 1974.

³ Porzolt Lajos: A magyar labdajátékok könyve. Bp., 1885.

⁴ Kerényi György: A játékok rendje. In: A Magyar Népzene Tára I. Gyermekjátékok. Bp., 1951. 703–789.

<i>Párválasztó játékok</i>	Párválasztó körjátékok
	Leánykérő játékok
	Párválasztó társasjátékok
<i>Mondókák</i>	Természetmondókák
	Növénymondókák
	Állatmondókák
	Őbelieknek szóló mondókák
	Csúfolók
	Mondókák – más
	Tandalok
<i>Kisorsolók, kiolvasók</i>	Kisorsolók
	Kiolvasók

Mindez azt jelenti, hogy részben a kutatók, részben az oktatók rendelkezésére áll egy több mint 33000 játékváltozatból álló rendszer, amelyben könnyen megtalálhatók bármilyen célból keresett játékok. A számítógépben nincsen meg a teljes játék, de annak adatai igen, és a típuszám alapján könnyen megtalálható a dossziében (valamennyi, a gyűjteményben lévő változatával együtt). A számítógépben megtalálható a típuszámon kívül a származási hely neve, az adat azonosító száma, a gyűjtő neve és a gyűjtés ideje, az adatközlő neve és születési ideje, a játék szövegkezdete (ha van) és a játék dallamkezdete (ha van). Tervezem a szövegek és dallamok teljes beírását, amely számos esetben már megvan, de igen sokat ki kell egészíteni. A beírt adatok segítségével kiderül pl., hogy a Zenetudományi Intézet gyűjteményében lévő 33427 játék közül 5846-nak sem szövege, sem dallama nincsen, 17356-nak csak szövege van, és mindössze 10225-nek, a játékváltozatok kevesebb, mint egyharmadának van dallama is.

Évek óta kutat a gyűjteményben egy erdélyi kolléga, akit a játékszövegekben rejlő szimbólumok érdekelnek. Rendszeresen visszatér, mivel saját állítása szerint kutatásaihoz ilyen könnyen és jól használható anyagot sehol nem talál.

A XXI. század első évtizedében 4 kötetnyi játékot sikerült publikálnom (összesen több mint 2300-at a teljes magyar nyelvterületről). Tanítottam is tanfolyamokon a játékokat különféle célokra használó tanárokat; néptáncegyüttesek vezetőivel és óvónőkkel, tanítónőkkel egyaránt találkoztam. Minden tanítványom igen lelkes volt, és volt, aki már találkozásunk előtt ismerte és használta könyveimet: mind egyikük állította, hogy a közölt játékok és a típusrendbe sorolás egyaránt igen hatásosan segíti munkáját, utóbbi azért, mert könnyen megtalálja, hogy milyen fejlesztéshez milyen játékok használhatók. Ha a gyorsaságot akarja fejleszteni, jól használhatók a fogócskák vagy a labdajátékok, ha a memóriát, akkor a szellemi ügyességi játékok, ha a találékonyságot, akkor a kitalálós, rejtő-kereső vagy szintén a szellemi ügyességi játékok stb. Ezek között mindig megtalálja azt, amit a gyerekek szívesen játszanak, és fejlődésükhöz motivációt ad.

A típusrend minden bizonnyal alkalmas lesz nemzetközi összehasonlításra is, és feltárja a különféle népek játékaik közötti hasonlóságokat és különbségeket, valamint azok okait. Az már eddig is kiderült, hogy mit énekelnek az esőnek a magyar és az angol gyerekek. A magyar gyerekek azt éneklék: „*Ess, eső, ess, zab szaporodjon, búza bokrosodjon, az én hajam olyan legyen, mit a csikó farka, még annál is hosszabb, mint a Duna hossza!*” Az angol gyerekek ellenben ezt: „*Eső, eső, menj el, a kis Johnny játszani akar!*”⁵ Az eltérés oka nyilvánvaló. A magyarság viszonylag szárazabb területen él, ahol a zabnak, búzának esőre van szüksége, hogy bőven teremjen, ezért kéri a mondókában az esőt. A folytatásban megjelenik az analógiás mágia: ahogy az eső megnöveszti a zabot, búzát, nyilván ugyanúgy megnöveszti a lányok haját is, a dús, hosszú haját pedig az egészség jelének tekintették, azért kérték azt is. Az angolok ellenben csapadékos területen élnek, nekik elegendő van az esőből, azért küldik el.

A nemzetközi összehasonlításához azonban még szükség van a típusrend lefordítására, hogy angol nyelven legyen olvasható. Ehhez még sok időre van szükség; mivel anyagi támogatást eddig sem kaptam munkámhoz, valószínűleg ezután sem fogok, munkatársam pedig nincsen (1979 óta egyedül dolgozom ezzel az anyaggal), a fordítás tehát bizonnyal eltart egy darabig. Remélhetőleg azonban létrejön egy olyan fordítás, amely alkalmas lesz arra, hogy a népi játékokkal foglalkozó kutatók is használni tudják a típusrendet, és ezzel visszajelzést is kaphatok majd előnyeiről és hibáiról.

Lázár Katalin

⁵ Teljes szövege: Rain, rain, go away, Little Johnny wants to play! Bakos József: Mátusföldi gyermekjátékok. Bp., 1953. 67. (9. lábjegyzet). Beretz Árpád amerikai születésű adatközlő mondta el Bakos Józsefnek.